

A balatonszőlősi református templom kutatása

LÁSZLÓ CSABA

A Balaton északi partján húzódó dombvonulat mögött középkori eredetű települések követik egymást. Egyik közülük a Balatonfüredet Nagyvázsónnyal összekötő út mentén fekvő Balatonszőlős. Bár csak néhány kilométerre van a tótól, annak éltető, gazdagító hatását itt már nem érezni. A napjainkban is csak néhány száz lakosú település soha nem tartozott a gazdagabbak közé. Ezzel magyarázhatjuk, hogy harmonikus faluképe, műemléki védettségre érdemes házaival a múlt század óta szinte változatlanul maradt meg napjainkra.

Történeti adatok:

Az őskortól kezdve lakott vidéken római kori és jelentős késő avarkori emlékeket találtak. A mai falu területén Árpád-kori településnyomokat is megfigyeltek.¹ A Vérbulcsu nemzetség birtokterületéről kora Árpád-kori okleveles adatokkal nem rendelkezünk. Nem tudjuk, hogy a királyság megszervezésekor milyen birtok lett a terület, a falu nevéből csak az itteni szőlőtermelésre következtethetünk.² Először I. András hamis tihanyi oklevelében szerepel „Zeuleus”. Ezen oklevél Györffy György szerint a XIV. sz. középső évtizedeiben készült.³ A hiteles tihanyi alapítólevélben nem szerepel a falu, tehát az apátság csak később szerzett ott birtokot. Szent László 1082-re datált oklevelében a falu a veszprémi Szent Mihály egyház birtokaként szerepel. Ez az oklevél is egy XIV. sz.-i átiratban maradt ránk, így nem tudjuk, hogy adatai mennyiben XI. századiak.⁴

A XII. század elejére a vidék leghatalmasabb világi urai már az Atyusz nemzetség tagjai. Gazdagságukat mutatja, hogy Bánd fia Atyusz – apja végakarátának megfelelően – az almádi monostornak jelentős birtokokat adományozott Szőlősön. Monostorapáti mellett a hegyen levő, ma már csak romjaiban látható egykori bencés apátság 1121. évi alapítólevelében halunk először hitelesen Szőlősről: „in loco qui dicitur Zeuleus vineas II. cum totidem cultoribus” kapott a kolostor.⁵

1211-ben Oros apát összeíratta a tihanyi apátság addig kapott birtokait, és azokra II. Andrástól megerősítő oklevelet kért, amelynek tanúsága szerint „in villa Zeuleus sunt udvornici . . .”. A név szerint is ismert jobbágyság földjén kívül további 600 hold földje volt még a faluban az apátságnak. Ugyanezen oklevél említi, hogy az oroszok remeteségnek is volt birtoka

Szőlősön. A Szent Miklósról elnevezett oroszok remeteségét a kutatás a Tihanyi-félszigeten levő barátalakásokkal azonosította.⁶

Egy 1222-ből származó oklevél szerint ekkor Szőlősön birtokolt a veszprémi káptalan is, de már korábban is volt a faluban szőlője.⁷

Az Árpád-kor végén, 1300-ban tűnt fel először a veszprémi káptalan nemes jobbágya, a Billegéről való Erdős fia Ányos. A falu középkori történetében ő volt a legnagyobb birtokszerező. Huszonnégy éven át tudjuk követni földvásárlásait, földcseréit. Első alkalommal Márk veszprémi jobbágytól vett Szőlősön tíz pénzért egy hold szőlőt és földet. Az oklevélből megtudjuk, hogy a vásárolt föld szomszédságában volt a zirci apátság és két rokon nemes: Arnold ispán és Volpod birtoka.⁸

Néhány évvel később 1309-ben, Ányos földet cserélt. A szomszédok között ekkor tűnt fel először a fehérvári káptalan és a zalavári apátság mint birtokos.⁹

Ugyanezen évben keletkezett Dénes ispánnak, a veszprémi káptalan tisztartójának végrendelete. Ebben az örökös részletesen felsorolta, hogy korábban kitől mennyi földet vett, és mindezt – fia nem lévén – a veszprémi káptalanra hagyta.¹⁰

Négy évvel később 1313 nyarán Dénes ispán eladott a káptalan engedélyével Ányosnak két hold földet, amely a szőlősi „capella Virginis Marie” fölött feküdt, tőle északra. A vételár két bécsi márka volt. Dénes a helybéli kápolnában levő részének a felét is Ányosnak adta, kikötvén, hogy midőn „ipsam capellam lapidibus muroque ipse comes Dionisius una cum cognatis suis edificarent aut construere intenderent” Ányos köteles két márkát adni a költségekhez. A kápolna az oklevél szerint világi birtokos, Dénes ispán és sógorai földjén állt. A forrás egyértelműen kőből, falal átépítendő kápolnáról beszél, az előző épület fából volt. Az 1309. évi végrendeletben nincs szó templomról, és 1313-ban át akarják építeni, így a fatemplom csak e két időpont között épülhetett, a kőtemplom pedig csak 1313 után.¹¹

A XIV. század elején Szőlős szomszédságában volt Lőrinte nemzetségből való Lőrinte ispán birtoka. Az ő kezén volt egyebek között Essegvár is.¹² Lőrinte fia, Tamás 1318-ban Szőlőst és környékét fosztotta ki. A világi birtokosok közül Dénes ispán, Arnold és Volpod földjeit pusztította, nemeseket vetett fogság-

ba, és onnan csak váltságdíj fejében engedte ki őket, – így pl. egy veszprémi nemesért két hordó bort fizetett. A szőlősi temetőt és a Mária kápolnát feltörette, és az onnan elrabolt javakat várába vitette.¹³ Nem tudjuk, hogy Tamást a király mivel büntette, de feltételezhetjük, hogy nem kapott súlyos büntetést, mivel I. Károly szűkebb környezetéhez tartozott.¹⁴

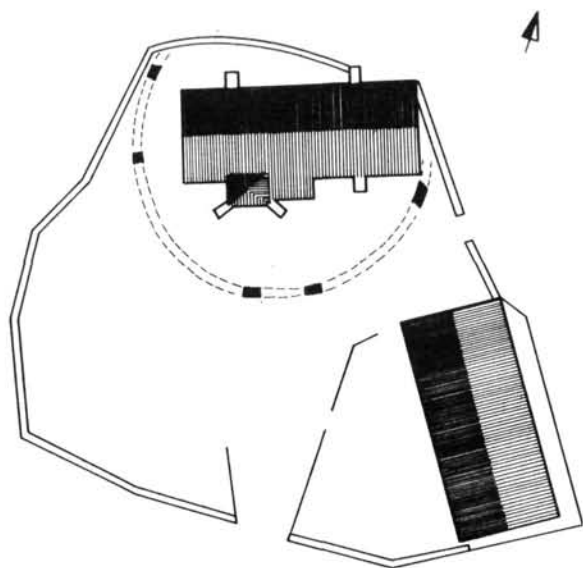
Néhány hónappal később Ányos újból földet vett. Ebből az oklevélből tudjuk, hogy Miklós papnak birtoka volt Szőlösön, de arról nem értesülünk, hogy Miklós hol pap, esetleg plébános.¹⁵

1318-ban Arnold és Volpod fiaikkal együtt a veszprémi káptalan nemes jobbágyainak sorába léptek. Feltehetően Tamás hatalmaskodása kényszerítette erre a tehetős nemeseket, hiszen ők azok, akik a század elején már bérbe vettek a tihanyi apátságtól szőlősi és kövesdi földeket.¹⁶ Ezek a birtokokon emeltek 1320-ban kőépületet ill. tornyot: „aedifitia lapidea”-t és „turre”-t.¹⁷

I. Károly 1323-ban szőlősi földeket adott vissza a veszprémi püspöknek és káptalannak, amelyeket előzőleg királyi ill. királynői jog címén foglalt le. Mivel ezen jog pontos tartalmát a kutatás eddig még nem tisztázta, nem tudjuk, hogy a fenti adat korábbi birtokviszonyra utal-e.¹⁸

Húsz évvel később Péter szőlősi villicus és társai pereskedtek a veszprémi káptalannal, királyi és királynői szabad tárnokoknak vállalva magukat, kiválni igyekeztek az egyház szolgálatából. A per egyezséggel zárult, amelynek értelmében Péter és társai visszaadták az addig saját jogon bírt részek tulajdonjogát a káptalannak, cserébe a föld haszonélvezetéért. Így tehát a szőlősi jobbágyok kísérlete kudarcot vallott, nem tudtak felemelkedni a nemesi rétegbe, és kitörni a káptalan hatalmából.¹⁹

1. ábra. Helyszínrajz
Abb. 1: Lageplan

2. ábra. A templom déli homlokzata kutatás előtt
Abb. 2: Südfront der Kirche vor der Erforschung

A XV. század folyamán a vázsonyi pálosok és a Rozgonyiak is birtokoltak földet Szőlösön.²⁰

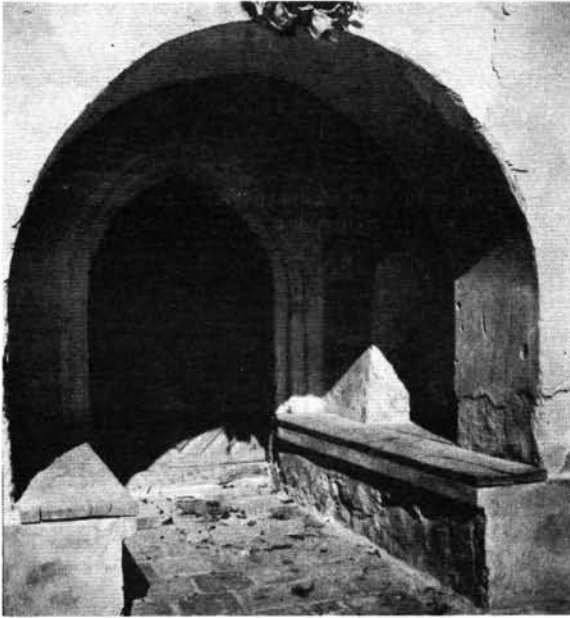
Nem tudjuk pontosan, hogy a templom mikortól plébániás egyház. A pápai tizedjegyzékben nem szerepel. 1343-ban Péter és társai perénél a „prope ecclesiam Beate Virginis” helymegjelöléssel találkozunk. Ezek szerint ekkor már plébánia lehet Szőlösön.²¹ Ugyanezt támasztja alá egy későbbi adat. 1373-ban hallunk András papról. Mivel András a pécselyi Miklós pappal és a vázsonyi Péter pappal együtt egy tihanyi apátsággal kapcsolatos perben tanúskodott, és mivel mindkét község szerepel a tizedjegyzékben, feltételezzük, hogy a két plébánossal együtt tanúskodó és ugyancsak sacerdosként említett András is plébános.²²

A Mohács utáni években több adóösszeírásban szerepelt Szőlös. Mindegyik a falu fokozatos elszegényedését mutatta. Egyházi birtokosok a XVI. század első felében: a veszprémi és a fehérvári káptalan, a tihanyi és a zirci apátság.²³ Közülük a zirci apátság 1575-ben kilép, elzalogosítja birtokát Thury Benedeknek és Farkasnak.²⁴ A község újkori történetéről a tihanyi apátság XVII–XVIII. századi urbáriumai tájékoztatnak.²⁵

Az időközben protestánssá lett templomot 1796-ban átépítették.²⁶ A múlt század első felében a veszprémi káptalan, a tihanyi apátság és nemesi családok voltak birtokosok a faluban.²⁷

Rómer Flóris 1861-ben járt Szőlösön és feljegyzéseket készített a templomról.²⁸

Utoljára 1943-ban tatarozták az épületet.

3. ábra. A toronyalj és a kapu kutatás előtt
Abb. 3: Turmsohle und Tor vor der Erforschung

A templom kutatás előtt:

A falu közepén, újkori kerítésfallyal körülvett telken áll a református templom. Melle a parókia épülete. (1. ábra) A téglalap alaprajzú keletelt templom déli homlokzatának nyugati harmadában, sarkain ferde támpillérekkel támasztott torony áll. (2. ábra) A templom déli oldalán a toronytól keletre egy, az északi oldalon pedig két támpillér látható. A boltozott toronyalj két oldalán kő ülőpadok vannak. Közöttük nyílik a templom egyetlen, vörös homokkőből faragott csücsíves keretű ajtaja, amelyen kívül középkorra utaló műrészlet nincs az épületen. (3–4. ábra)

A teremszerű belső tér fiókos dongaboltozattal fedett. A nyugati és a keleti végében egy-egy lapos ívű karzat áll. A karzatok szintjén nyugatra és délre, ill. keletre és délre kisméretű íves ablakok nyílnak. A két végfalán a földszinten is van két hasonló nyílás. Az északi falon nagyméretű ablak, tőle keletre az előbbiekkel egyező kis nyílás van. A déli falban, a toronyhoz kívülről támaszkodó toronyfeljáró mellett nagyméretű ablak nyílik. A templomban betonpadló, a karzatokon téglaburkolat van. A márványlapos úrasztala a múlt században, a többi jellegtelen belső berendezés (padok, szószék) 1943-ban készült.

A templom kutatása:

A templomban egy Ny–K irányú árokmal kezdtek meg a kutatást. A további keresztirányú árkok után három szelvényben kutattunk.²⁹ (5. ábra)

Az 1. árokban a betonburkolat alatt téglapadló maradványát találtuk. (6. ábra) A keleti részen, a csak kis területen megfigyelhető téglapadló után habarcsos járószint következett. Ez a járószint a templom keleti

bővítmenyének első vakolatrétegéhez csatlakozott. Közvetlenül a habarcsos réteg alatt került elő a lebontott szentély fala. Tőle keletre az egykori külső járószintet figyeltük meg -0,56 m mélységben. A bővítmeny alapozása -2,0 m mélyen volt, míg a középkori szentély alapozását -1,65 m-nél még nem értük el. (A szinteket a legutolsó betonpadlótól mértük.)

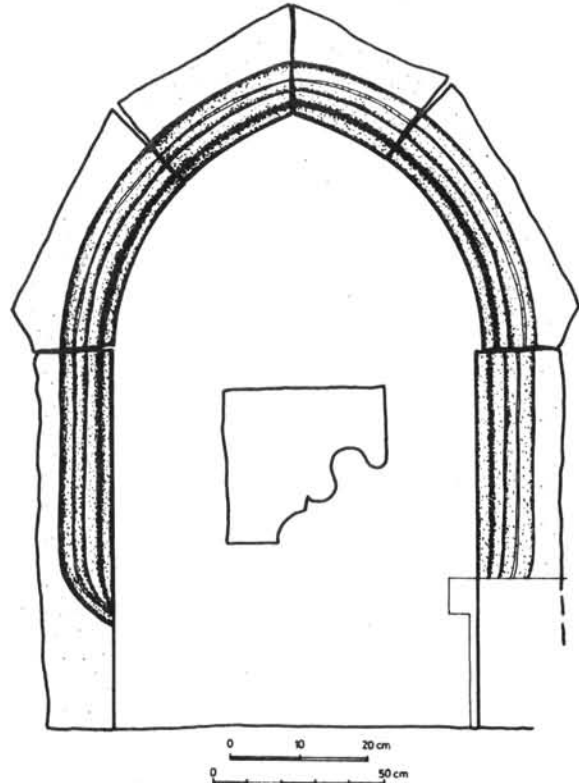
A 2. árokmal és az I. szelvényvel a szentély területének nagyobb részét a bolygatatlan talajig feltártuk. A szentély 3,40 m széles, 3,65 m hosszú és 0,90 m falvastagságú volt. A lebontott falakból csak 30 cm-es felmenő szakasz maradt meg. A rajta levő vakolat tanúsága szerint a szentély középkori járószintje -0,34 m mélyen volt. A diadalív nem szűkülte össze. (7. ábra)

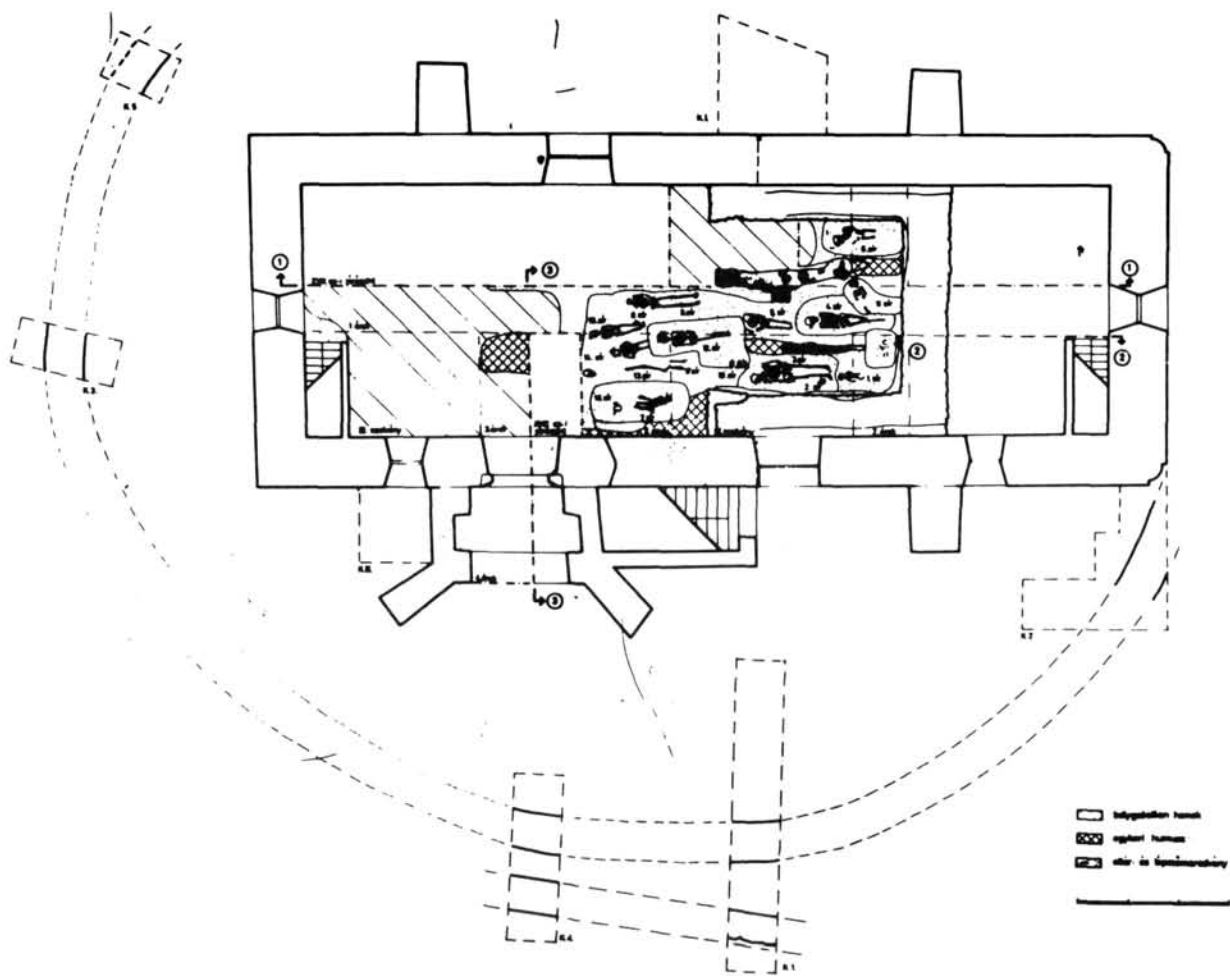
A szentély észak–keleti sarkában durva mészkőből faragott követ találtunk. (8–9. ábra) Az élszedett, hátsó síkján durva felületű kő egykor fal mellé volt állítva és alsó részének tanúsága szerint a padlóba volt eresztve. Felső részén csaplyuk mutatja, hogy felfelé magasabb volt. Valószínű, hogy szentségtartó fülke lábához tartozott.

A szentély közepén, annak falával egy magasságra visszabontva keretszerű, kő oltárlap maradványait tártuk fel. A szentélylépcsőből csak nagyon kevés maradt meg, mivel az oltárral együtt a későbbi sírok nagymértékben elpusztították.

A templom építése előtti talajrétegződést csak a kis mélységben alapozott oltár és lépcső alatt figyel-

4. ábra. A kapu felmérési rajza
Abb. 4: Vermessungszeichnung des Tores

5. ábra. Ásatási alaprajz

Abb. 5: Grundriss der Ausgrabungen

hettük meg. Az egykori humusz fokozatosan ment át a bolygatatlan sárga homokba. A terepszint kelet felé feltehetően süllyedt, erre utal a metszet tanúságán kívül (6. ábra) a hajó és a szentély eltérő alapozási mélysége. (hajó: -1,25–1,35, szentély -1,65-nél mélyebb.)

A szentély területén nyolc sírt tártunk fel. A templom kifestésére utalt, hogy nagy mennyiségű freskótöredék volt a sírok földjében. A kis töredékek sajnos nem tették lehetővé a freskó korának meghatározását. Az oltár előtt, egy sír földjében I. Ferdinánd karinthiai veretű pfenningjét találtuk. (1535)³⁰ A 2. sírban csak egy későbbi temetkezéssel bolygatott koponya volt. Rajta fémszálakból fonott XV–XVI. századi pártát találtunk, amelyet préselt rozetták és vékony bronz csüngők díszítettek. A rozetta és a fonott fémszálak között is zöld üveggyöngyök voltak. (10. ábra) Hasonló jellegű pártát találtunk a 6. sírban.

A középkori oltárt átvágó sírok közül a templom protestánsá válásának időpontjára következtethetünk a 4. sír melléklete alapján. A nyugat–keleti tájolású sírgödörrel teljesen átvágták az oltárt. A bolygatatlan homokba -1,08–1,12 m mélységben eltemetett nő koponyájának jobb oldalán hajtút találtunk. (11. ábra) Az aranyozott ezüst hajtú gömb alakú fejének alsó fele sima, míg a felső része áttört. Hossza 10,3 cm. A XVI–XVII. században elterjedt hasonló típusok közül az itt találttal szinte méretben is egyezőt ismerünk a tolnai kincsből, amelynek segítségével leltünk a XVI. század második feléből származónak határozhatjuk meg.³¹ Ugyanezen sírban kisméretű esztergályozott csonttárgyat találtunk. (12. ábra) A kúposan keskenyedő, belül kifűrt 3,6 cm hosszú tárgy feltehetően pipereeszköz végét díszítette, ill. zárta le.³²

A középkori hajó területének közel a felét tártuk

7. ábra. A lebontott középkori szentély és oltár
Abb. 7: Abgebafter Chor und Altar aus dem Mittelalter

tek. A templom középkori ablakai közül a hajó déli falában a toronytól keletre levő ablak csekély maradványát találtuk meg. A barokk boltvállal részben elpusztított, kőkeret nélküli nyílás teljes magasságát, záradékának formáját már nem lehetett megfigyelni.

Megállapítottuk, hogy a nyugati karzaton a délre néző ablakot is a középkori nyílás felhasználásával alakították ki. A hajóban levő többi ablak utólagos bevégés.

A karzatok nem a barokk bővítéssel egyidősek, hanem későbbiek, hiszen boltzatukat utólag vágták a bővítmény, ill. a hajó falába. A karzattalvédők az 1943-as tatarozást közvetlenül megelőző időszakban készültek.

A padlástérben látható volt, hogy a nyugati oromfal három periódusban készült. A legkorábbiiban egy egyenes záródású, befelé bővülő résablakot bontottunk ki.

A templom falainak külső és belső oldalán csak kis területen maradt meg a középkori vakolat.³⁴

Az ásítás eredményeit összevetve a történeti adatokkal, felvázolhatjuk a templom építéstörténetét. (17. ábra)

Az 1313 után tört kőből épült, 13,5 x 7 m-es templom egyenes szentélyzáródású volt. A hajó és a szentély falvastagsága eltért egymástól: 1,0, ill. 0,90 m. Szentélyét, amelyben pasztoforium állt, freskók díszítették. Csúcsíves kapuja a déli oldal közepén nyílt, ugyanitt legalább két ablak törte át a falat. Nyugati oromfalában résablak volt. A templomot kívül is vakolták. A cintermet és a templomot kőfal vette körül.

A második építési periódusban felépült a torony. (18. ábra) Építési idejét nem ismerjük, mivel a még befalazott félköríves toronyablakok nem adnak segítséget a datáláshoz, de feltételezhetjük, hogy a környéken levő Vörösberény és Balatonfüred templomának

középkori eredetű déli tornyához hasonlóan szintén a középkorban épült.³⁵ Építésével egyidőben az egész épület sima, meszelt vakolatot kapott.

A templom a XVI. században a protestánsoké lesz. Az oltárra nem volt már szükség, a szentélybe is temetkeztek. A továbbiakban már nagyobb változtatás nélkül állt a templom a XVIII. század végéig.

1796-ban lebontották a középkori szentélyt, és a hajó szélességében az épületet kelet felé mintegy négy méterrel meghosszabbították. A lebontott szentély északi falára szőszéket emeltek. Ekkor már nem temetkeztek a templomban. Az épületet bevoltozták, kisméretű ablakokat vágtak a falba, és fakarzatot építettek. Megemelték a nyugati oromfalat. A külső felületekre, a torony kivételével, jellegzetes barokk meszelt szalagokkal keretezett, hóbörcsös vakolat került. Lebontották a körítőfalat, és ekkor készült a parókia is. (19. ábra)

A múlt században téglából karzatokat építettek. Ezzel egyidőben, vagy röviddel utána elkészült a három külső támpillér. A későbbiekben a karzatokra téglamellvédet emeltek.

Századunk húszas éveiben kisebb javítást végeztek a templomon. Az oromfalat újra megemelve kicserélték a korábbi zsindefedést. Ekkor épült a toronyhoz tapasztott feljáró. A barokk szalagkereteket lemeszelték, a keleti oromfalán levő bekarcolt évszám tanúsága szerint 1923-ban.

Nagyobb beavatkozásra utoljára 1943-ban került sor. Teljes külső és belső tatarozást végeztek. Az északi és a déli falban – a korábbi ablakokat részben megsemmisítve – nagyméretű nyílásokat vágtak, új

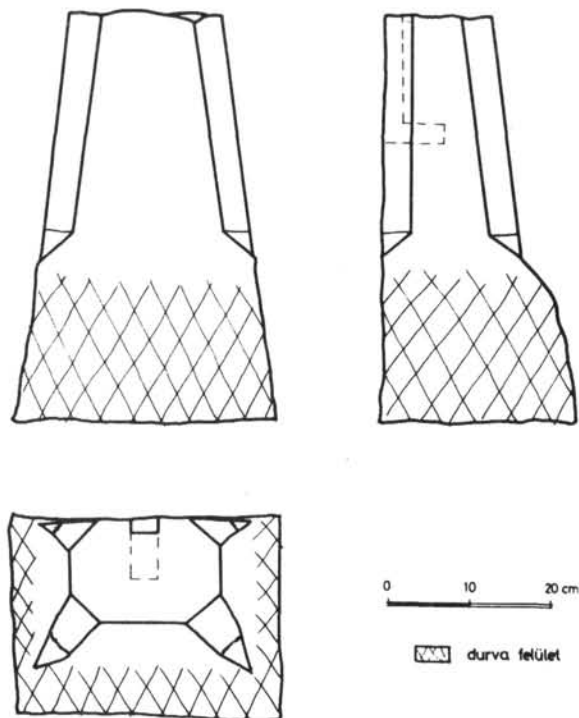
8. ábra. A szentélyben talált gótikus kő
Abb. 8: Im Chor gefundener gotischer Stein

karzatfeljártó készítették, lebontották a barokk szószéket és betonból újat készítettek. Kicsérélték a teljes belső berendezést, a téglapadlót felszedve betonburkolatot alakítottak ki. A templom külső falületeinek egyenetlenségeit téglaköpenyezéssel kiigazították, kijavították a kerítésfalat.

A balatonszőlősi templom a középkorban általánosan elterjedt egyenes záródású típust képviseli. A középkori falusi templomok kialakulásával az utóbbi évtizedekben többek foglalkoztak.³⁶ Felvetődött a szentélytípusok esetleges kor szerinti éles szétválasztása. Bizonytalanná teszi a feltevést, hogy több egyenes záródású falusi templomot ismerünk, amely a XIII. század második fele előtt épült: Kardoskút, Ipolytölgyes, Felsődörgicse.³⁷

A Balaton-felvidék román kori templomait vizsgálva, Koppány Tibor feltételezi, hogy az alaprajzi eltérés a birtokossal lehet összefüggésben.³⁸ Így az egyeneszáródású, azaz az egyszerűbb templomokat egyházi birtokosok emelték, míg a díszesebb, magasabb technikai fokon épült félkörös szentélyzáródásúakat világi földjén találjuk. Balatonszőlősen egyházi és világi birtokosok egyaránt voltak a XIV. század elején. A templom Dénes ispán – esetleg egyházi fennhatóság alatt levő – földjén épült.

A továbbiakban vizsgáljuk meg, – vázlatosan – néhány környékünkön levő egyenes szentélyzáródású templom építési idejét. A Nagyvázsony melletti két elpusztult település, Csepely és Leányfalu közül az

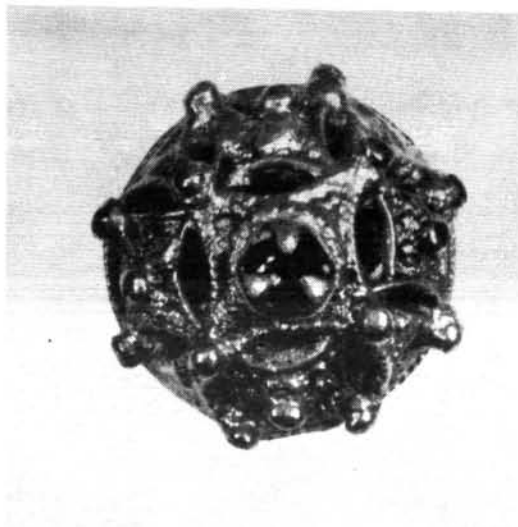
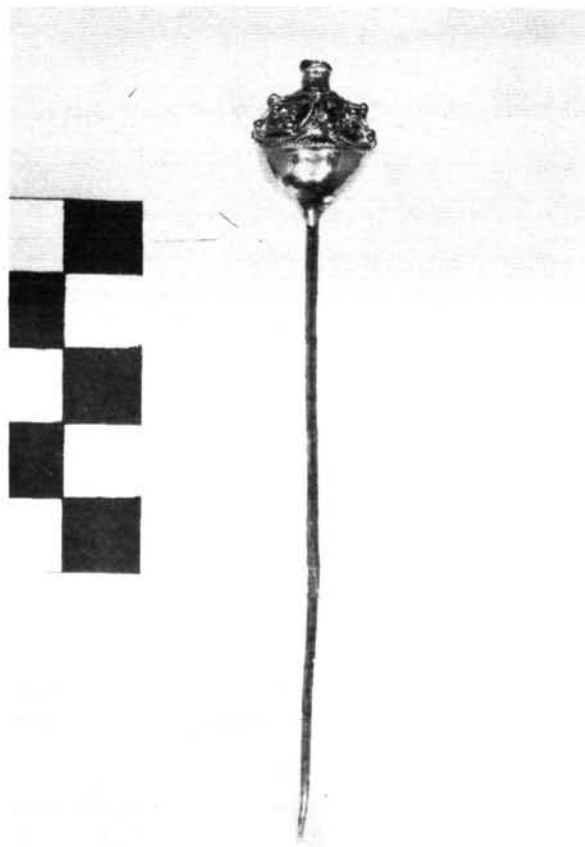
9. ábra. A gótikus kő felmérési rajza
Abb. 9: Vermessungszeichnung des gotischen Steins

10. ábra. Párta a 2. sírból
Abb. 10: Jungfernkranz aus dem 2. Grab

előbbiről első adat csak a tizedjegyzékben szerepel, míg az utóbbiról nincs középkori okleveles említés. A kövesdi templomról az első adat 1363-ból ismert, míg a csopaki egyházat a tizedjegyzék említi először. Felsődörgicsén 1231-ben már áll a templom, Alsődörgicse először a tizedjegyzékben fordul elő. Udvari és Örvényes templomáról nincs középkori adatunk. Megjegyzendő, hogy egy 1267-ben keltezett oklevél a tihanyi félszigeten négy kápolnát említ, amelyek közül eddig csak az újlaki és apáti templomot sikerült azonosítani. A tizenkét templom közül csak ötről van XIII. századi adat.³⁹ Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a többi csak később épülhetett. Elképzelhetőnek tartjuk – különösen az 1313 után épült Balatonszőlős tanúsága szerint –, hogy a Balaton-felvidék nagyszámú egyenes záródású templomának egy része már a XIV. században épült. Nem mond ellent ezen feltevésnek a Dunántúl néhány támpillér nélküli sokszög záródású templomának kormeghatározása. A nagyvázsonyi Szt. István templomról régészeti tanulmány nem jelent meg, így nem tudjuk, hogy a XIII–XIV. század fordulójára tett datálás milyen bizonyítékokon nyugszik. Berhidát ugyanarra az időre datálják, mégpedig analógiák alapján, hasonlóan a somlószőlősi és veleméri templomokhoz.⁴⁰ A két alaprajzi típus együttélését elképzelhetőnek tartjuk, ami az analógiás datálások hitelességét kérdésessé teszi.

Mivel a XIII–XIV. századi okleveles anyag többsége ismert, újabb adatok nagyszámában nem várhatók. Így a templomok korhoz kötése a régészeti kutatásra hárul, különösen a műrészletek nélküli épületek, romok esetében. Ennek érdekében elengedhetetlennek tartjuk a teljes feltárásokat, beleértve természetesen a temetőfeltárásokat is, hiszen csak így kaphatunk – szerencsés esetben – választ kérdéseinkre.⁴¹ A gyakran csak alaprajzi vizsgálatokon alapuló, olykor sematikus korhatározásokat félretéve tudomásul kel-

12. ábra. XVI. századi hajtű a 4. sírból
 Abb. 12: Haarnadel aus dem XVI. Jahrhundert aus dem 4. Grab

lene vennünk, hogy vannak kérdések, amelyeket nem tudunk, és belátható időn belül nem is fogunk tudni megválaszolni.

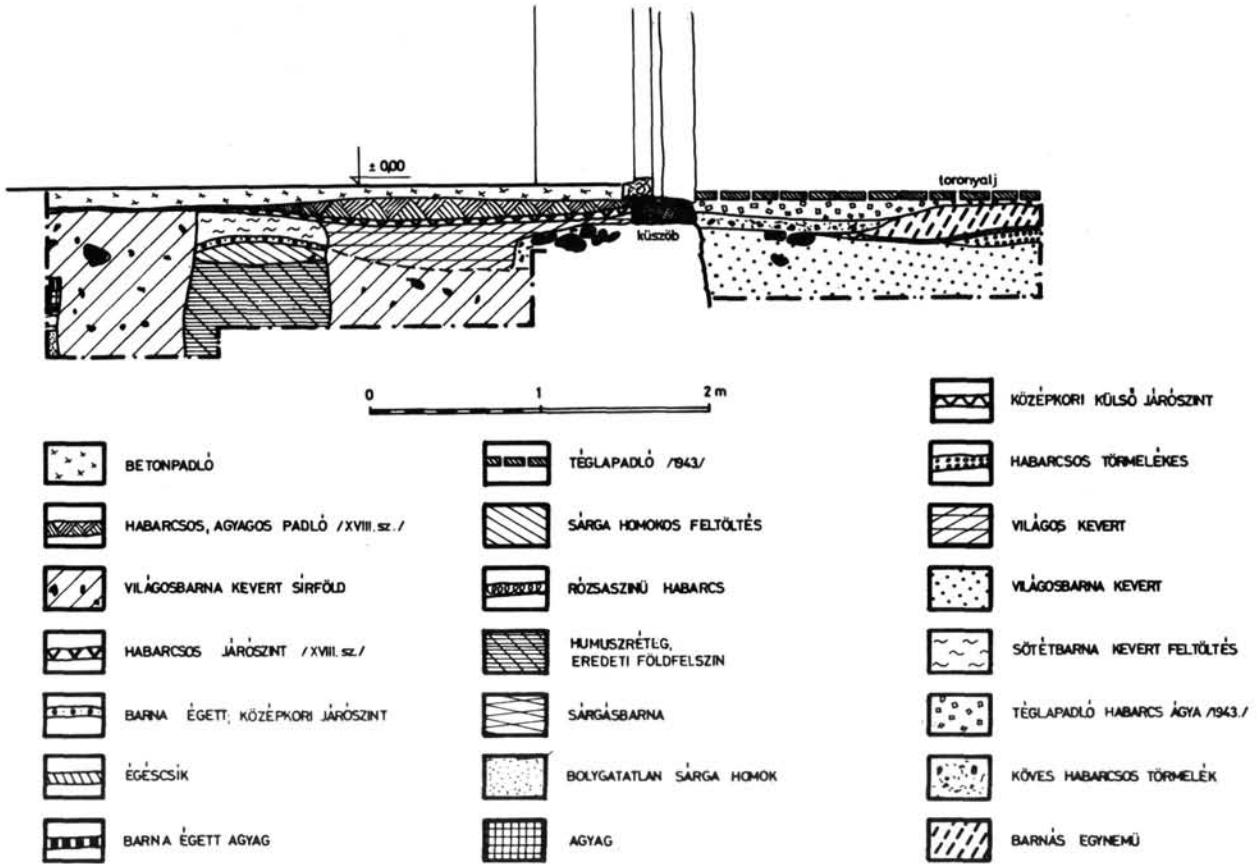
11. ábra. Csonttárgy a 4. sírból
 Abb. 12: Knochengegenstand aus dem 4. Grab

13. ábra. Gyűrűk a 3. árokból
 Abb. 13: Ringe aus dem 3. Graben

③ metszet

14. ábra. 3. és 4. árok keleti metszete a középkori kapun át

Abb. 14: Östlicher Schnitt der Graben Nr. 3 und 4 über das mittelalterliche Tor

JEGYZETEK

1. ÉRI I.—KELEMEN M.—NÉMETH P.—TORMA I.: Magyarország Régészeti Topográfiája 2. (MRT 2.) A veszprémi járás. Bp. 1969.55., NÉMETH P.: Újabb avar leletek a történeti Veszprém megyéből. VMMK 8.1969.153.
2. HOLUB J.: Zala megye története a középkorban I. Pécs 1929.
3. SZENTPÉTERY I.: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. Bp. 1923-43.13., ERDÉLYI L.: A tihanyi apátság története I. Bp. 1908.488., GYÖRFFY

- Gy.: Egy XI. századi magyarországi palimpszeszt. Levéltári Közl. 1968.3-8.
4. FEJÉR: Codex Diplomaticus VI. 2.357., SZENTPÉTERY op.cit. 21., ERDÉLYI op. cit. 497.
5. SZENTPÉTERY I.: Az almádi monostor alapító oklevele II. István korából. Magyar Nyelv. 1927.364.
6. WENCZEL G.: Árpád-kori Új Okmánytár I. Pest 1860.124., ERDÉLYI op. cit. 506., CSEMEGI J.: A tihanyi barlanglakások. ArchÉrt. 1946-48.369., KOM-

15. A templom északi homlokzata
Abb. 15: Nordfront der Kirche

16. ábra. A középkori körítőfal a K. 2. árokban
Abb. 16: Mittelalterliche Rundummauer in der Grube K. 2.

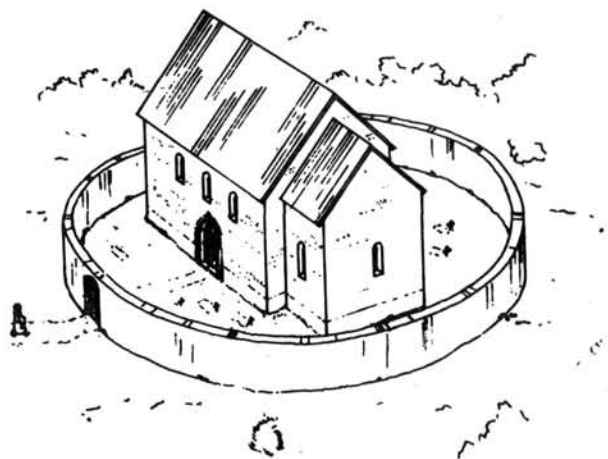
JÁTHY M.: A tihanyi apátság alapítólevelének problémái. Levéltári Közl. 1955.32.

7. MRT 2.55.
8. HORVÁTH K.: Zirc története. Veszprém 1930.271., ERDÉLYI op. cit. 263–272.–az idézett oklevélből megtudjuk, hogy az eladott szőlő szomszédai kelet felől a veszprémi káptalan és a zirci apátság, nyugatról Arnold és Volpod fia.
9. HORVÁTH op. cit. 272., ERDÉLYI op. cit. 263–272., KUMOROVITZ B.: Veszprémi regeszták. Bp. 1953.44. Ányos a zirci monostor másfél hold szőlőjét cserélte el a saját három holdjával. A zirci föld a Horvát–Győre hegyen fekszik, északról Ányos szőlője, keletről a nagy út, délről Volpod fiának szőlője között. Ányos elcserélt szőlője – amelyet korábban Makra fia Márkustól vett – szintén Szőlősön volt: keletről az oroszokói remeteség, délről a zalavári apátság, nyugatról Péter fia Sebestyén, északról Volpod fiának szőlője határolja. A zirci föld a ma Győre hegynek nevezett területen feküdt, Balatonfüred északnyugati oldalán az országút mellett.
10. KUMOROVITZ op. cit. 43. ezen oklevélben szerepel a következő felsorolás: A Sceuleus falu határában lévő Hydegkut–Bungurd ispán fiától vásárolt 40 hold szántót, 1 hold kenderföldet, 1 erdőt, 1 falcastrumnyi rétet, a közös erdőben levő erdőhasználattal továbbá a Sceuleus faluban levő Duba fia Volpodtól és Fobyna fiaiól Zolyomtól és Arnoldtól vásárolt házhelynek is alkalmas 10 hold földet, a Bolyar fiaiól Iwancától és Buthustól vett és a zirci apát telkének keleti szélén fekvő 3 hold földjét valamint a veszprémi egyház, a zirci monostor, az almádi konvent és az oroszokói Szt. Miklós egyház jobbágyaitól vásárolt földjeit hagyja a veszprémi káptalanra.

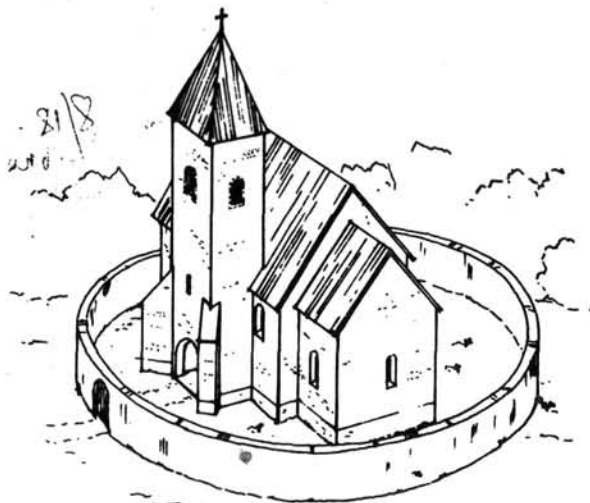
11. Az oklevélből regesztát közöl KUMOROVITZ op. cit. 65.

A teljes szöveget az alábbiakban Draskóczy István szíveségéből közöljük.

„Nos frater Johannes, miseratione divina abbas et conventus monasterii Tykoniensis significamus quibus expediret universis, quod comes Dyonisius filius Fen, officialis venerabilis capituli Vesprimiensis ab una parte, item Anianus filius Erdeus similiter jobagio dicti capituli de eadem Sceuleus ab altera coram nobis personaliter constituti, ipso Dyonisio de Sceuleus referente necnon afferente nobis extitit recitatum, quod duo jugera terre sua, emptitiam esse dixit, super capellam Virginis Marie in eadem Sceuleus a parte aquilonis existencia, (pro) duabus marcis denariorum viennensium habitis et receptis ab eodem Aniano, de bona voluntate prenotati capituli, sicut idem comes dixit, predicto Aniano et posteritibus eius peremptorie vendidisset, dixit etiam idem comes Dyonisius, quod dimidietatem portionis sue quem dicit se habere in eadem capella, cum ipso Aniano et filiis suis natis et nascendis, de permissione eiusdem venerabilis capituli, participisset, sicut nobis retulit, est etiam adiciendum quod cum vel quando ipsam capellam lapidibus muroque ipse comes Dyonisius una cum cognatis suis edificarent aut construere intenderent, ad opus dicte capelle prenotatus Anianus duas marcas . . . et solvere teneretur, prout adhuc ipse Anianus tam pro se quam pro filiis suis se obligavit, nec hoc pretermittendum sit, quod si in accessu temporum ipse Anianus aut filii sui necessitate aliquali opprimerentur, et vendere ipsa duo jugera terre opporteret, easdem non aliis vendere possit, nisi capitulo supradicto et si idem capitulum aut pertinentes

17. ábra. A középkori templom rekonstrukciója
Abb. 17: Rekonstruktion der mittelalterlichen Kirche

18. ábra. A templom a déli toronnyal
Abb. 18: Kirche mit Südturm

ad ipsum precio comparere recusarent, liberam cuilibet vendendi habeant facultatem, quibus duobus iugeribus terre dictis ab occidente ipse idem comes Dyonisius, item Benedictus et Petrus filii Gama ab aquilone, item filii Bel ab oriente et ab aquilone vicinantur. Datum in festo sancti regis Stephani. Anno domini M' CCC' tredecimo'' (DI. 40 347.)

12. KOPPÁNY T.: Devecser, Ugod, Essegvár, Döbrönte. Balatonfüred 1961.64.
13. KUMOROVITZ op. cit. 86.,90.
14. KOPPÁNY op. cit. 65.
15. NAGY I.: Hazai Okmánytár I. Győr 1865.111., 115., KUMOROVITZ op. cit. 117., 452., 723., 763., ERDÉLYI op. cit. 263., 272.

Bencse fia István és Dacs fia Kelemen a tihanyi apátság füredi jobbágyai négy és fél hold földjüket adják el Erdős fia Ányosnak. Az eladott föld a Körtvélyes nevű területen fekszik, a nagy út mellett. Ugyanitt van az említett Miklós papnak és a tihanyi apátságnak a földje. Ányos 1322-ben ugyanezen a területen örököl négy holdat. Mivel Ányos testvéreinek Katának férje Kelemen örökös nélkül halt meg, így testvére hitbére címén kapta meg a földet. 1324-ben hallunk utoljára Ányosról, ekkor újabb földet vesz, négy holdat eddigi földjeitől nyugatra, az almádi apátság földjétől északra. Valószínű, hogy az egy Galle vagy Gella nevű helyen, amelynek mai neve Nagy-Gella (Magyarország Földrajzinév-tára II. Veszprém megye Bp. 1978.). Az oklevélből kiolvashatóan Ányos földjei a mai Győr hegytől északra a Körtvélyes nevű területen az Evetes völgyében feküdtek ill. a falutól északra a Nagy-Gella területén.

Ismerjük Ányos testvérét, Katát és tudjuk, hogy Ányos fiai voltak István és a veszprémi káptalan tiszttartója, János. István fiának a felesége Bilgecsatári Máté leánya, Katalin ugyanonnan származott ahonnan egykoron Ányos.

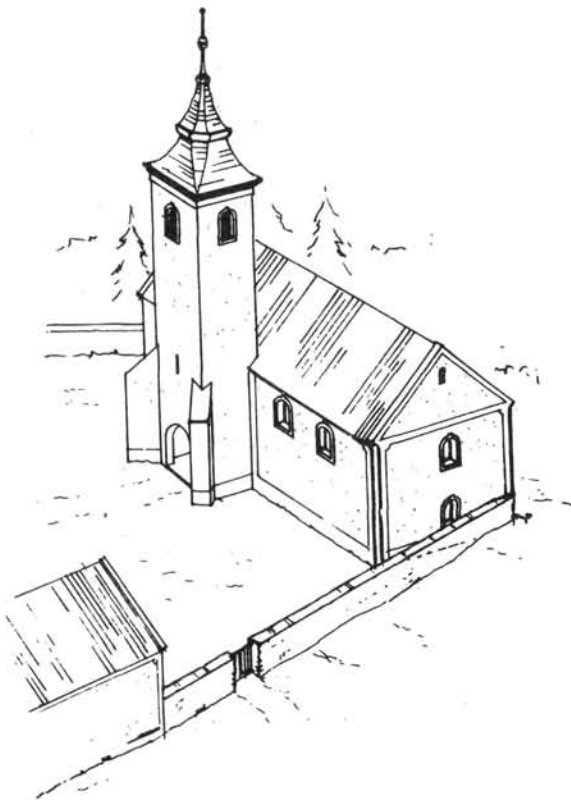
16. KUMOROVITZ op. cit. 93., ERDÉLYI op. cit. 263., 272. Arnold fiai: Demeter, Tykon és az Oroszlánnak nevezett Miklós. Volpod fiai: László és Demeter.
17. FEJÉR op. cit. VIII. 2. 273.
18. KUMOROVITZ op. cit. 130.
19. KUMOROVITZ op. cit. 376–378.
20. HOLUB J.: Zala megye községei a középkorban III. 846.–kézirat a Göcseji Múzeumban.
21. KUMOROVITZ op. cit. 377.

22. Zalai Okmánytár II. Bp. 1890.86.

Az általánosan elfogadott nézet szerint, ha egy templomot capella-ként említenek nem tekinthető plébániának, míg ha ecclesia kifejezéssel illetik akkor már az. Szőlős esetében az 1313-as oklevél capella-t mond. Egy 1324-es

19. ábra. A templom XVIII. sz. végi állapotának rekonstrukciója

Abb. 19: Rekonstruktion des Zustandes der Kirche Ende XVIII. Jahrhundert

- oklevél (Dl. 40 466.) „ad capellam ecclesie Beate Virginis . . .” kifejezéssel él. Elképzelhető, hogy a templom átépítése után már megpróbálták megszerezni a plébániajogot. Erre adatunk nincs, így csak a korábban kifejtettek alapján következtethetünk a plébániává válás idejére. 1327-ben (Zalai Okmánytár I. 203.) említenek egy oklevélben „Blasius sacerdos de Zeleus”-t. Az 1373-as oklevélben „Andreas sacerdos de Zeuleus”-ról van szó. 1418–19-ban a szőlősi plébános „Laurentius Michaelis” (A Veszprémi Püspökség Római Oklevéltára. III. 13., IV. 387.). 1421-ben Bertalan a plébános (A Veszprémi . . . IV. 395., 410., 413.).
23. ERDÉLYI op. cit. 263–272., 698., 702., 717–1531-ben a tihanyi apátságnak 12 adózó és 2 szegény portája van Szőlőson, a veszprémi káptalannak 4 adózó és 6 elhagyott ill. szegény. 1548-ban a tihanyi apátságot birtokló Choron Andrásnak adózik 1 porta, az elhagyott szegény porták száma 6. Veszprémnek 2 adózó, 3 elhagyott. 1568-ban a tihanyi apátságnak 8 adózó és 4 elhagyott, 1572-ben pedig már csak 4 adózó telke van Szőlőson.
  24. HORVÁTH op. cit. 76.
  25. ERDÉLYI op. cit. 263–272.
  26. KOVÁCS I.: Magyar református templomok. Bp. 1942. 478.
  27. ERDÉLYI L.: A tihanyi apátság története II. Bp. 1911. 905.
  28. RÓMER Flóris jegyzőkönyvei III. 74. (1861) OMF Könyvtár
  29. A kutatást 1978 nyarán végeztük. Régész: dr. Valter Ilona, művészettörténész: Dercsényi Balázs. Ezúton köszönöm nekik, hogy a munkában való részvételhez és a feldolgozáshoz hozzájárultak. A templom helyreállítását tervező építész: Komjáthyiné Kremnicsán Ilona.
  30. Gedai István meghatározása.
  31. S. LOVAG Zs.–T. NÉMETH A.: A tolnai XVI. századi kincslelet. FA 25. 1975. 219.
  32. G. SÁNDOR Mária szíves meghatározása.
  33. A csücsíves záródású kapu profilja még jellegzetes román profil. A tagozatok egy pontba futása is románkori sajátosság (Kisbény, nyugati kapu). A forma elterjedésére csupán néhány alkalmazását említjük: Deménd (egykori Hont megye, ma Demandice) déli kapu, Kosd sekrestyeajtó, Révfülöp nyugati kapu.
  34. Habarcs- és vakolatelemzéseket végzett Szabó Zoltán. Eredményei egyeztek a helyszíni megfigyelésekkel.
  35. A vörösberényi tornyot is átlós helyzetű támpillérek támasztják. A templom kutatója, Pámer Nóra, közelebbi meghatározás nélkül, gótikusnak tartja a déli tornyot. Rég. Füz. Ser. I. No. 20. 1967. 107., Magyar Műemlékvédelem 1963–66. (1969) 258. A balatonfüredi templom déli oldalán egy előcsarnok állt. A kutató feltételezi, hogy torony emelkedett felette, de ez nem bizonyítható: VALTER I.–KOPPÁNY T.–GEDEON T.–NEMCSICS A.–LENGYEL I.–ZIMMER K.: A balatonfüred-tetői templomrom feltárása és helyreállítása. VMMK 11. 1972. 152. A déli bővítmény XV. századi a tanulmány szerint.
  36. SZ. CZEGLÉDY I.–KOPPÁNY T.: A balatonfüzfő-mámai román kori templomrom. VMMK 2. 1964. 141–160., KOZÁK K.: Győr-Sopron megye középkori egyeneszáródású templomairól. Arrabona 7. 1965. 133–165., KOZÁK K.: Borsod megye egyeneszáródású középkori templomai. HOMÉ 1965. 223–257., KOZÁK K.: A román kori egyenes szentélyzáródás hazai kialakulásáról. Magyar Műemlékvédelem III. 1966. 111–133. ÉRI I.: A Látvány-rádpusztai templomrom feltárása és állagmegóvása. VMMK 6. 1967. 183–195., HOLL, I.: Mittelalterarchäologie in Ungarn 1946–54. ActaArch. 22. 1970. 365–411, MAROSI E.: Magyar falusi templomok. Bp. 1978, FELD I.: A zubogyi református templom. Műemlékvédelem 1979. 242.
  37. MÉR I.: Árpád-kori népi építészetünk feltárt emlékei Orosháza határában. Rég Füz. Ser. II. 12., BAKAY K.: A magyar államalapítás. Bp. 1978. 160., MRT 2. 85.
  38. SZ. CZEGLÉDY–KOPPÁNY op. cit.
  39. KOPPÁNY T.: A Balaton felvidék román kori templomai. VMMK 1. 1963. 81–114., VALTER I.–KOPPÁNY T.: A Csopak-kövesdi templom. VMMK 13. 1978. 93–101.
  40. SEDLMAYR J.: A nagyvázsonyi Szt. István templom helyreállítása. Műemlékvédelem 1962. 1., MRT 2. 134–135. CZEGLÉDY I.–ÁGOSTHÁZY L.: Berhida középkori temploma. VMMK 6. 1967. 217–238., KOPPÁNY T.: A somlószőlősi rk. templom helyreállítása. Magyar Műemlékvédelem. 1971–1972. (1974) 219., A: KOZÁK É.: A veleméri rk. templom kutatása. Magyar Műemlékvédelem 1971–1972. (1974) 236. A tárgyfotókat Pusztai Rózsa készítette. A rekonstrukciós rajzok Máthé Géza munkái.

ERKUNDUNG DER REFORMIERTEN KIRCHE IN BALATONSZŐLŐS

Balatonszőlős ist eine der weniger bekannten Siedlungen um den Plattensee. Das Dorf, das bis zu unseren Tagen ständig bewohnt war, ist nachgewiesenermassen zuerst im Jahre 1121 erwähnt wurden. Während des Mittelalters waren Besitzer das Stift Veszprém und Fehérvár, die Abteien Tihany und Zirc, die Einsiedlerei Oroszkő, sowie verschiedene weltliche Besitzer. Nach der Stiftungsurkunde von 1313 sei die Marienkirche in Balatonszőlős „mit Steinmauern” umzubauen. Die z. T. auch heute noch bestehende Steinkirche ist also nach 1313 errichtet worden.

Während der Freilegung haben wir festgestellt, dass die Kirche mit gerade abschliessendem Chor gebaut und mit Fresken geschmückt war, das Kirchentor zeigte in Richtung Süden. Im XV. Jahrhundert wurde an der Südfront ein Turm

errichtet. Die Kirche gehörte vom XVI. Jahrhundert zu den Protestanten. Gegen Ende des XVIII. Jahrhunderts wurde das mittelalterliche Chor abgebaut und das Gebäude nach dem Osten hin vergrössert.

Um die Kirche herum haben wir auch die mittelalterliche Rundmauer aufgedeckt, im Inneren fanden wir Gräber mit Jungfernkranzen und Haarnadeln als Beigaben.

Die Bedeutung dieser Kirche sehen wir darin, dass sie eine der wenigen, mit Urkunde belegten Kirchen ist.

Anschrift des Verfassers: Csaba László
Országos Műemléki Felügyelőség
H-1014 Budapest
Táncsics u. 1.